

Віктор Брехуненко

Дипломатія українського козацтва й Крипський ханат: укладення військового союзу в 1624 р.

Народився 7 листопада 1965 р. на Кіровоградщині. Закінчив історичний факультет Дніпропетровського держуніверситету (1998). Доктор історичних наук. Учений секретар Інституту української археографії ім. М.С. Грушевського НАН України. Спеціалізується в ділянці історії козацьких спільнот Східної Європи XVI — середини XVII ст.

Шо українське козацтво й татари (кримські та ногайські) були приречені не тільки на протистояння між собою, а й на комплекс позаконфронтаційних стосунків, є цілком очевидним. Очевидною є й залежність конкретного наповнення цього комплексу від багатьох різноформатних чинників — від ступеня саморозвою суб'єктів до геополітичної ситуації в Східній Європі. На сьогодні немає вагомих підстав вести мову про розвинутість політичних чи військово-політичних контактів українських козаків з татарами до 20-х рр. XVII ст. Утім однозначно можна стверджувати, що спілка 1624—1629 рр. постала не на голому місці. Своїми коріннями відповідна традиція сягає ще 20-х рр. XVI ст. У 1521 р. українські козаки під орудою канівського й черкаського старости Остафія Дашковича здійснили спільно з татарами спустошливий похід на Московщину¹. Зрозуміло, що реалізації задуму мусили передувати певні дипломатичні контакти. З українського боку їх носіями, з огляду на тодішні реалії козацького життя, могли бути лише представники литовської адміністрації, швидше люди порубіжних староств. Але сам факт втягування козацтва в подібні спілки (по-

ки що лише як об'єкта), з одного боку, створював прецедентне підґрунтя для майбутніх військово-політичних контактів козаків з Кримом, а з іншого – засвідчував відсутність в системі ціннісних орієнтирів козацтва перешкод для налагодження контактів такого типу з мусульманськими сусідами.

Наступні відомі на сьогодні вкраплення джерельної інформації щодо нашої проблематики відносять до середини 80-х рр. XVI ст., доби, коли козацтво, як аргументовано показав С. Леп'явко², активно перетворювалося на самостійний суб'єкт міжнародних відносин у Східній Європі. Тепер кроки назустріч роблять вже самі козаки. У 1585 р. до кримського хана Іслам-Гірея прибули послы від козацького гетьмана Яна Оришовського з пропозицією найняти козаків на службу. Пропонувалося, щоб Іслам-Гірей «з ними помирився і давав їм своє жалування», а вони у свою чергу готові йти, куди він накаже «опріч короля литовського»³. Відповідь хана була неконкретною, але обнадійливою. Однак до реалізації проекту так і не дійшло.

Впадає в око те, що ці козацькі порухи хронологічно сусідують зі спробами козаків встановити прямі контакти із Заходом у рамках формування антитурецької коаліції (справа К.Гамберіні та К.Дзержка⁴) і водночас переплітаються з організацією крупних військових виправ козаків на Крим кінця 1584 – початку 1585 рр.⁵, а також, що особливо цікаво, із загостренням кримсько-турецьких стосунків⁶. Після ж невдачі кримського проекту козаки невдовзі знову пішли походом на татарські улуси⁷. Усе це не тільки засвідчує тактичний характер союзницьких намірів козацтва та добре орієнтування козацьких ватажків у міжнародних обставинах, а й наводить на думку про аналогію ситуації 1585 р. із обставинами першої половини XVII ст., у яких козацтво йшло на військові спілки з татарами. Адже і в 1624 – 1629 рр., і в 1635 – 1637 рр. ідея козацько-кримського союзу мала позитивне вирішення саме на тлі загострення відносин Бахчисарая та Стамбула, яке йшло в парі із загостренням внутрішньополітичної ситуації в самому Криму. Те, що наприкінці XVI ст. проступає тільки пунктирно, у першій половині XVII ст. стає помітно виразним: кримські еліти розглядають українських козаків як вірогідну підпору при розв'язанні обох проблем; у свою чергу українські козаки намагаються використати внутрішні конфлікти в ханаті та кримсько-турецьке протистояння.

Безперечно, найвизначнішою віхою в дипломатичних (і не тільки) стосунках українського козацтва з Кримським ханатом до середини XVII ст. став військовий союз 1624–1629 рр. запорожців з братами Мехмет- і Шагін-Гіреями, які вели вперту боротьбу за виживання на владному Олімпі проти Порту та відкрито толерованих нею внутрішніх конкурентів – попереднього хана Джанібек-Гірея та ногайського мурзи Кантеміра. Згадана козацько-кримська спілка досліджувалася від середини XIX ст.⁸ Однак попри таку давню історіографічну традицію доробок у цій ділянці залишає більше запитань, ніж дає відповідей. Фрагментарно з'ясовано навіть сам процес козацько-татарського зближення 1624 р. та власне перебіг переговорів з приводу укладення договору. Немає одностайності в історіографії і щодо визначення рушія першого союзницького контакту – появи українських козаків у війську Мехмет- і Шагін-Гірея під Кафою (липень 1624 р.), який став прологом укладення козацько-татарського договору.

Навіть найприскіпливіші дослідники проблеми М. Грушевський та Б. Барановський не бралися впевнено стверджувати, з чийого боку виходила ініціатива першого зближення. Утім обидва були схильні визнати проявом козацької обережності відомі з джерел оповідки козаків польським чинникам про спонтанність своїх зв'язків з татарами влітку 1624 р.⁹ Натомість Ю. Мицик, вводячи до наукового вжитку кілька незнаних джерел з польських архівосховищ, подає іншу версію: «...запорожці, що поверталися з морського походу повз Kierszt (Керч — ?) запропонували свої послуги Шахін-Гіреєві»¹⁰. Іншими словами, дослідник віддає ініціативу в козацькі руки, відводячи тут Шагін-Гірею пасивну роль. Проте, як видається, доказова база таких міркувань далеко не бездоганна. Уведення до наукового обігу нових джерел, вписування проблеми в ширший контекст козацьких заходів на кримському напрямі, що передували оформленню кримсько-запорозької військової спілки, а також врахування специфіки перебігу союзницьких відносин практично не залишають сумнівів у тому, що ініціатива появи козаків під Кафою могла виходити лише з кримського боку.

Чи не найопукліше про відсутність у козацьких головах саможиттєво виношеної ідеї військової спілки з Мехмет- і Шагін-Гіреями свідчить продовження козаками практики походів на кримські улуси в часи інтронізації Мехмет-Гірея (весна

1623 р.) та після неї аж до літа 1624 р. Джерела чітко фіксують козацьку агресивність щодо Криму в 1623 р. Наприкінці травня коронний конюшний писав до архієпископа гнєзнінського Лаврентія Гамбіцького, що «сам гетьман їх (козаків. — В.Б.) Дорошенко повертаючись з низу був під Перекопом і стада забрав»¹¹. Аналогічні звістки переповідав на початку липня в листі до того ж адресата коронний гетьман Станіслав Конецпольський: «А це мені вчора відомість з України прийшла, що Дорошенко не тільки не заборонивши тим свавільним іти на море, але ще добре набравши під Перекопом добутків татарських, вже повернувся назад»¹². С.Конецпольський 12 жовтня писав Л. Гамбіцькому про те, що козаки «до Криму іти мали... що сам Дорошенко старший їхній з кількома тисячами за порогі пішов» і що тільки обіцянка самого Михайла не порушувати взятих перед Варшавою зобов'язань стримує похід¹³. Поширення серед кримців, котрі тоді з Мехмет-Гіреєм на чолі вибралися до Дністра, поголосу про козацькі наміри зауважував і коронний стражник Стефан Хмелецький, тоді права рука С. Конецпольського, в «татарській обороні»¹⁴.

Більше того, українські козаки не облишили походи на Крим і напередодні штурму Кафи 1624 р. Ще в квітні-травні 1500 запорожців та донців під орудою запорожця Дем'яна вибралися з Дону і, вклинившись углиб півострова, завдали удару по самому Старому Криму, де громили «базарні торги», після чого донці повернулися назад, а українські козаки вирушили на Січ¹⁵. Те, що участь у виправі брали, судячи з російських джерел, лише запорожці, які перебували на Доні¹⁶, справи не змінює. Тогочасний характер вписаності донського чинника в соціальні практики українських козаків, а також дотичні донського питання реалії козацько-татарського військового союзу (у тому числі згадані події під Кафою) не дають підстав припускати ані можливу непоінформованість «донських» запорожців про задум старшини (якщо б такий був), ані дії останніх у розріз новій відомій їм лінії.

Від середини 10-х рр. XVII ст. між Доном та Січчю постійно відбувалися інтенсивні переміщення людності. Крім того, стосунки з Військом Донським верхівка українського козацтва не тільки поставила на широку ногу, а й розглядала крізь призму своєї загальної політики на польському та кримсько-турецькому напрямках. А більшість спонтанних, хаотичних проявів ук-

раїнсько-донських взаємин, котрі зачіпали інтереси українського козацтва як такого, все одно так чи інакше впліталися в канву загальної політики¹⁷. Підтверджують це й події, зав'язані на козацько-кримському союзі 1624–1629 рр.: прихід під Кафу в липні 1624 р. з Дону 50 донців і 60 запорожців для участі в спільних діях українського й татарського війська, а особливо підпорядкування Січчю у 1625–1629 рр. здійснюваних з Дону морських походів інтересам своїх взаємин з Мехмет- і Шагін-Гіреями (у цей період донські козаки самостійно чи спільно із запорожцями здійснювали військові акції лише проти турецьких чинників, наважившись тільки на один потужний виступ, що шкодив інтересам Мехмет- і Шагін-Гіреїв – грабіжницький сухопутний похід під Перекоп 1625 р.)¹⁸. На користь визнання відсутності в українських козаків на момент організації походу Дем'яна налаштованості на спілку з угрупованням Мехмет-Гірея працює і той факт, що Шагін-Гірей, якого усі відомі джерела тільки й називають натхненником з кримського боку появи козаків під Кафою і який грав першу скрипку в налагодженні подальших козацько-татарських союзницьких контактів 1624–1629 рр., прибув до Криму з Персії лише 9 травня¹⁹. І вже після цієї появи закрутилася віхола детально розібраних В.Корольовим козацьких походів під Стамбул²⁰, які змусили Порту відкласти кафинську експедицію, через що французький та англійський посли розцінювали їх як прояв підтримки козаками бунтівливих братів.

Зрештою, про пріоритет кримських чинників свідчать обставини укладення першого козацько-татарського трактату, а також стрижнева логіка функціонування укладеної спілки – постійне підштовхування кримцями козаків до спільних дій, а не навпаки.

Усе це схиляє до думки, що навесні 1624 р. українські козаки самостійних союзницьких намірів не мали й долучилися до татарського війська під впливом агітації Шагін-Гірея. В історіографії міцно утвердилася думка, що у подіях під Кафою взяли участь виключно ті запорожці, які завернули сюди після морського походу. Розходилися лише судження з приводу кількості козаків, оскільки введені до наукового вжитку джерела подають щоразу інші показники²¹. Однак залучення раніше невідомих дослідникам джерел дозволяє суттєво скоригувати історіографічну традицію.

Передусім однозначно впливає участь у подіях не тільки основного козацького загону, а й прихильків з Дону – «донських козаків з п'ятдесят та черкас шістдесят». Про таку ватагу звіdomлював під Валуїками московських розмінщиків їхній кримський колега Ібреїм-паша²². Його слова підтвержував пізніше схоплений і страчений татарами московський посол І.Бегічев, що саме рухався до Туреччини. При цьому він повідомляв ще показовішу новину. За свідченнями І.Бегічева, «до Шан-Гірея прийшли з моря та з Міусу черкас чоловік з п'ятсот, а із Запорог де по Шан-Гіреєвій присилці черкаси до нього ідуть таки»²³. Чи дійсно калга очікував на козаків з Січі, чи посол зафіксував лише розпущені кримцями поголоски, сказати важко. Але бодай з огляду на присутність під Кафою загону з Дону можна зробити висновок про куди глибшу опрацьованість українським козацтвом питання участі у цій військовій операції, ніж неவிбагливий хвилиний потяг козаків, що прибилися до узбережжя Криму, повертаючись з морського походу. Координація дій з «донськими» запорожцями та донцями засвідчує, що українські козаки серйозно поставилися до Шагін-Гіреєвої пропозиції, не виключено навіть з поглядом на перспективу. Можливо саме такий підхід остаточно переконав калгу в можливості ефективно розіграти козацьку карту, підігрівши бажання результативно вплинути на козаків як безпосередньо, так і через Варшаву.

Вершиною бурхливих заходів Шагін-Гірея 1624 р. на польсько-козацькому напрямі стала угода про військовий союз з українськими козаками, укладена на Січі в грудні 1624 р. у двох примірниках, писаних польською мовою окремо для козаків і Шагін-Гірея. Перший з них мав форму присяги козаків Шагін-Гірею, другий – Шагін-Гірея козакам. Автентичних текстів, на жаль, не відомо. Копію присяги калги, якою тільки й оперують дослідники, видрукував С. Голубев²⁴. Зміст договору вже аналізувався в історіографії²⁵. Натомість самі переговори залишалися за кадром. Лише останнім часом завдяки знахідкам Ю.Мищика вдалося внести ясність у цю проблему. Досліднику пощастило віднайти звістку про те, що спершу було досягнуто усної домовленості, а вже потім з'явився письмовий варіант²⁶. Подальші пошуки в архівах дозволили виявити джерела, що проливають світло на вихідні позиції сторін та на властиво переговорний процес.

Обидва документи, які друкуємо нижче мовою оригіналу та в перекладі на українську, вийшли з польського посольства Кшиштофа Краушевського. «Пересторога» посла, подана до таємної ради 10 березня 1625 р., підтверджує інформацію з джерела, використаного Ю.Мициком, про багатоступеневість процесу досягнення домовленостей між сторонами. Власне К. Краушевський наводить ніби перший варіант присяги Шагін-Гірея, далі подає козацькі зауваги до неї й коротку власну оцінку тих загроз для Корони, які породжує договір. Інше джерело – «Новини з боку татар і козаків» – доповнює картину описом кількох суттєвих фрагментів переговорів.

Зіставивши «Пересторогу» зі змістом опублікованої С. Голубевим остаточної присяги Шагін-Гірея, не важко помітити, що остання увібрала в себе ті вимоги, які, згідно з повідомленням польського посла, козаки висунули перед калгою після того, як ознайомилися з його позицією. А це у свою чергу засвідчує засадничу достовірність інформації К. Краушевського. Принаймні не викликають сумніву сам факт першого запрясування Шагін-Гірея, факт відсутності в присязі заявлених послом козацьких вимог та факт висування козаками цих вимог. Питання виникають тільки щодо ступеня автентичності «пересторожної» присяги, а також з приводу того, чи насправді обмежувалися козацькі вимоги пунктами, занотованими послом.

Отже, за дуже правдоподібною версією К. Краушевського, вихідна позиція Шагін-Гірея полягала в тому, щоб обмежитися зобов'язанням: а) не здійснювати «жодних вторгень в державу найяснішого короля Жигмунта»; б) надавати Польщі на її залик військову допомогу проти неприятелів; в) «сусідську приязнь», «мир, спокій, згоду» мати з Військом Запорозьким²⁷. Впадає в око, що калга, домовляючись з козаками, уводить в поле договору третій суб'єкт — Варшаву і при цьому більшість зобов'язань бере якраз супроти неї, а не супроти козацтва. Така формула давала йому вигоди одразу на двох напрямках: по-перше, зводила до мінімуму формалізацію перед козацтвом своїх союзницьких обов'язків при одночасному збереженні підстав вимагати в козаків збройної допомоги; по-друге, засвідчувала лояльність щодо Варшави упродовж літа-осені 1624 р. Шагін-Гірей запобігав політичній та військовій підтримки — спілки проти Кантемира й Туреччини, а також офіційного дозволу на використання її підданих — козаків. Калга добре розумів, що укла-

дення ним договору без згоди короля могло б якщо й не зруйнувати його польські плани, то погіршити стосунки з Варшавою. Наведені ж вище односторонні зобов'язання при мінімумі власливо «козацьких» статей суттєво пом'якшували ситуацію.

Однак провід козаків виявив далекоглядність, певно, несподівану для кримської сторони. За версією К. Краушевського, його політичні вимоги торкалися конкретизації пункту про приязнь. Козаки вимагали, аби «було долучено до цієї присяги, щоб з усіма Ордами прилеглими вам були приятелями приятелів наших постійно, статечно; при Війську Запорізькому стали, коли нам буде потреба». Крім того, запорожці ставили питання про негайну виплату їм тих упоминок, які Крим отримав від Польщі²⁸. Очевидно, козаки виявили велику настирливість, якщо вдалося досягти бажаного. В остаточному присяжному листі подибуємо заяву Шагін-Гірея, що їм від усіх підлеглих Бахчисараю татар («від мене і від людей наших держави Кримської») не буде чинитися жодної кривди. В іншому разі калга мусив би «десятьох за одного видати». Калга також зобов'язувався подавати козакам військову допомогу²⁹. Ті у свою чергу брали аналогічний комплект зобов'язань супроти Криму. Врешті, у договорі відсутня будь-яка згадка про Варшаву³⁰. Звідси впливає не відбита в «Пересторозі» відправна козацька вимога до Шагін-Гірея — брати зобов'язання безпосередньо перед Військом Запорозьким, а не перед зверхником козаків — Польщею. І саме ця вимога остаточно усамодостатнює коло аргументів, що змушують скоригувати уявлення про деякі тодішні інтелектуальні горизонти козацької еліти.

Переговори козацької верхівки з Шагін-Гіреєм та укладений договір — хронологічно перші, утім виразні свідчення того, що вони чітко представляють козацтво самостійним і самодостанім суб'єктом міжнародних відносин, яке воліє визнання цього від Криму де-юре, а не задовольняється визнанням де-факто, як було ще зовсім недавно. На те, що то був не просто хвилевий настрій, а справді складова козацької системи вартостей, свідчить наступна практика стосунків козаків з Кримом на ґрунті спроб центральної влади ханату заручитися підтримкою козаків для розв'язання внутрішньодержавних проблем (1635—1637 рр.). Козаки тоді демонстрували намір надати їй підтримку лише після укладення відповідного договору. Така ідея мусила на середину 30-х рр. XVII ст. міцно засісти в козацьких головах, якщо

не те що козацький провід, запорожці, які восени 1634 р. вибралися з Дону на море, не спокусилися на звабливі пропозиції калги Девлет-Гірея «спільно воювати під Білгородом Кантемира», а вимагали, «щоб він (калга. – В.Б.) надіслав послів своїх до них в Запоріжжя про прямий договір»³¹.

Під час переговорів у поведінці гетьмана Каленика Андрієвича та його оточення відбилася ще й інша вельми важлива річ: вимога вивести за рамки договору Варшаву й обмежитися виключно Військом Запорозьким, віддзеркалює те, що козацька еліта вже мислить не тільки категоріями особистості козацького стану, як було раніше, а й фактично усвідомлює козацтво самодостатньою політичною одиницею в рамках політичного тіла Речі Посполитої. Принаймні можна стверджувати про виразний поступ козацької думки у згаданому напрямі. Virізнєння у цьому сенсі добігло такої межі, що шукаються зовнішні підпори для змагань з Польщею, поки що станових, але вже підтриманих релігійним чинником. Можливих союзників козаки бачать не тільки в одновірцях – донських козаках³², а й у мусульманських сусідах. Згідно з Договором 1624 р., калга брав на себе таке зобов'язання: «Якби неприятель якийсь заявився у пана гетьмана, осавулів, атаманів і всього війська запорозького, я, Шагін-Герай, як тільки мене оповістять, з усіми беями і мурзами маю їм помогати»³³. Як слушно зазначав Б.Барановський, «козаків можна було навіть використати проти Польщі, стосунки з якою не складались для татар добре»³⁴. У такому контексті цілком логічною виглядає глуха звістка московських джерел про те, що під час повстання М.Жмайла до Криму прибули козацькі гінці по допомогу³⁵. Тож, очевидно, можна обережно опустити з 1637 р. на 1625 р. нижню хронологічну межу практичних спроб українських козаків використати татар як союзників.

Важливим для уявлення тодішньої постави козацтва, а також деяких тогочасних практик позаконфронтаційних сусідських відносин козаків з татарами є опис церемоніалу підписання договору. Інформація К. Краушевського тут перегукується зі свідченнями, виявленими Ю. Мициком³⁶, суттєво доповнюючи їх. З'ясовуємо, що на Січ на чолі з Шагін-Гіреєм прийшло 12 тис. татар, напроти них було 8 тис. запорожців. Після укладення договору калга віддав козакам упоминки, яких ті вимагали. Потім козаки й татари спільно частувалися, а Шагін-Гірей із задоволення, що нарешті досяг бажаного, «сам кожному (ко-

заку. – В.Б.) зосібна зі своєї руки чарку горілки давав». Козаки, як вони традиційно чинили в таких випадках, салютували з рушниць, татари ж при цьому «страху наїлися»³⁷.

Специфіка практичної реалізації обома сторонами договору 1624 р. – це вже окрема розмова.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VII. – С. 29.

² Леп'явко С. Українське козацтво в міжнародних відносинах (1561—1591). – Чернівці, 1999. – С. 199.

³ Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА). – Ф. 123. – Кн. 16. – Арк. 16; Див. також: Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169.

⁴ Детальніше про це див.: Леп'явко С. Вказ. праця. – С. 150—155; Boratynski L. Kozacy i Watykan // *Preglad polski*. – Kraków, 1906. – S. 22—39.

⁵ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169; Леп'явко С. Вказ. праця. – С. 146.

⁶ Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты. – СПб., 1887. – С. 346.

⁷ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 169.

⁸ Найповніший перелік літератури до середини ХХ ст. див.: Baranowski B. Polska a Tatarszczyzna w latach 1624—1629. – Łódź, 1946. З новітніх розвідок див.: Мицик Ю.А. Михайло Дорошенко // Україна в минулому. – К.; Львів, 1994. – Вип. V. – С. 156—171; Брехуненко В.А. Стосунки українського та донського козацтва як чинник кримсько-козацького союзу 1624—1629 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 4. – С. 116—129.

⁹ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 513; Baranowski B. Op. cit. – S. 5—7.

¹⁰ Мицик Ю.А. Вказ. праця. – С. 161.

¹¹ ACAD. – *Extranea IX Polen*. 63. – Vol. 102.

¹² ACAD. – *Extranea IX Polen*. 61. – Vol. 98.

¹³ ACAD. – *Ibid*.

¹⁴ ACAD. – *Extranea IX Polen*. 66 – Vol. 115.

¹⁵ Гермайзе О. Україна та Дін у XVII ст. // Записки Київського інституту народної освіти. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 125. О.Новосельський помилково приписує здійснення морського походу лише донським козакам (Новосельський А.А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII в. – М.—Л., 1946. – С. 111.).

¹⁶ Інформація про похід відклалася в трьох джерелах: у відписці московських посланців на розміну московських і кримських послів Артема Ізмайлова та Федора Степанова від 28 червня 1624 р., у царській грамоті цим посланцям від 3 липня 1624 р та в допитових свідченнях елецкого пушкаря Афанасія Глухого від 11 липня 1624 р. Останній не уточнював, звідки здійснювався похід (РДАДА. – Ф. 123. – 1624. – Арк. 90). Посланці, покликаючись на свідчення вихідців з Дону, звідомлювали Посольський приказ, що «у війну, де государ, з Дону ходило коза-

- ків і черкас стругів з шістдесят, а людей у них було тисячі з півтори, а отаман у них, де государ, був черкашенин Дем'янка», інші інформатори посланців не уточнювали, звідки здійснювався цей морський похід (РДАДА. — Ф.123. — 1624. — №2. — Арк.83). Царська грамота дублювала повідомлення відписки (РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.86).
- ¹⁷ Брехуненко В.А. Стосунки українського козацтва з Доном в XVI — середині XVII ст. — К.; Запоріжжя, 1998. — С. 155—156, 175—178, 277—279.
- ¹⁸ Там само. — С.162,
- ¹⁹ Baranowski B. Op. cit.— S.27.
- ²⁰ Королев В.Н. Босфорская война. — Ростов-на-Дону, 2002. — С.244—302.
- ²¹ Французький посол у Туреччині Рое оперує цифрою 800 чол. (Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.515); префект Кафи Еміддіо Дортеллі Д'Асколі— 4 тис. (Baranowski B. Op.cit. — S.28); Шагін-Гірей у листі до короля наводить скромніші дані —300 чол. (Baranowski B. Op.cit.— S.28).
- ²² РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.312.
- ²³ РДАДА. — Ф.123. — 1624. — Арк.107.
- ²⁴ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. — К., 1883. — Т. 1. — С. 275.
- ²⁵ Baranowski B. Op. cit.— S.36.
- ²⁶ Мицик Ю.А. Вказ. праця. — С.162.
- ²⁷ AYAD. — Extranea IX Polen 63. — Vol.102.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.517.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ РДАДА. — Ф.123. — 1634. — Арк.235.
- ³² Брехуненко В.А. Вказ. праця. — С.180—181.
- ³³ Грушевський М.С. Вказ. праця. — С.517.
- ³⁴ Baranowski B. Op.cit. — S.37.
- ³⁵ РДАДА. — Ф.123. — 1627. — Арк.149.
- ³⁶ Мицик Ю.А. Вказ. праця.— С.162.
- ³⁷ AYAD. — Extranea IX Polen 63. — Vol.102.